

■ ДИСКУСІЇ

УДК: 338.43.02(477.44)

DOI: 10.37128/2411-4413-2019-7-18

РОЗВИТОК ПІДСОБНИХ ГОСПОДАРСТВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ВПРОДОВЖ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 90-Х РОКІВ ХХ СТ. ©

ЛЕВЧУК К.І.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
та філософії
Вінницький національний
аграрний університет
(м. Вінниця)

У статті досліджено становлення та розвиток підсобних господарств у сільськогосподарських підприємствах Вінницької області. З'ясовано, що протягом першої половини 90-х років ХХ ст. відбувалося значне зниження виробництва валової продукції сільського господарства. З'ясовано, що виробнича активність господарств населення децю компенсувала темпи падіння виробництва у сільськогосподарських підприємствах. Установлено, що новостворені фермерські господарства залишалися дрібнотоварними, з низькою інтенсивністю виробництва. Розглянуто кількісні та якісні показники діяльності підсобних господарств. З'ясовано, що в умовах економічної кризи підсобні господарства забезпечували фінансову та економічну стабільність сільськогосподарських підприємств, створювали необхідні товарні запаси для бартерних операцій господарств в умовах гіперінфляції та забезпечували своїх працівників харчовими продуктами та деякими промисловими товарами.

Джерельною базою дослідження служать документи державного архіву Вінницької області.

Ключові слова: підсобні господарства, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, фермерські господарства, аграрні відносини.

Таб.: 2. Літ.: 8.

THE DEVELOPMENT OF SUBSIDIARY ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES OF VINNYTSIA REGION DURING THE FIRST HALF OF THE 90'S OF THE XX.

LEVCHUK Kostyantyn,
Doctor of History, Professor, Head of Department
of the History of Ukraine and philosophy,
Vinnitsia National Agrarian University
(Vinnitsia)

The article investigates the formation and development of subsidiary enterprises and crafts in agricultural enterprises of Vinnytsia region. It is established that during the first half of the 90s. there was a significant decline in gross agricultural production. It was found that the production activity of households of the population somewhat compensated for the rate of decline in production in agricultural enterprises. It was determined that newly created farms remained small-scale, with low production intensity. Considered quantitative and qualitative indicators of the activities of subsidiary enterprises and crafts. It was established that in the conditions of the economic crisis, subsidiary enterprises ensured the financial and economic stability of agricultural enterprises, created the necessary commodity reserves for barter operations of farms under hyperinflation and provided their employees with almost all food products and some industrial goods.

The source base of the research is the documents of the state archive of Vinnytsia region.

Keywords: subsidiary enterprises and crafts, agricultural enterprises, households, farms, agrarian relations.

Tab.:2. Lit.:8.

РАЗВИТИЕ ПОДСОБНЫХ ХОЗЯЙСТВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ НА ПРОТЯЖЕНИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 90-Х ГОДОВ XX СТ.

ЛЕВЧУК К.И.,
доктор исторических наук, профессор,
заведующий кафедрой истории Украины и философии,
Винницкий национальный аграрный университет
(г. Винница)

В статье исследовано становление и развитие подсобных хозяйств в сельскохозяйственных предприятиях Винницкой области. Выяснено, что в течение первой половины 90-х годов происходило значительное снижение производства валовой продукции сельского хозяйства. Установлено, что производственная активность хозяйств населения несколько компенсировала темпы падения производства в сельскохозяйственных предприятиях. Определено, что фермерские хозяйства оставались мелкотоварными, с низкой интенсивностью производства. Рассмотрены количественные и качественные показатели деятельности подсобных хозяйств. Установлено, что в условиях экономического кризиса подсобные хозяйства обеспечивали финансовую и экономическую стабильность сельскохозяйственных предприятий, создавали необходимые товарные запасы для бартерных операций хозяйств в условиях гиперинфляции, снабжали своих работников продуктами питания и некоторыми промышленными товарами.

Источниковой базой исследования служат документы государственного архива Винницкой области.

Ключевые слова: подсобные хозяйства, сельскохозяйственные предприятия, хозяйства населения, фермерские хозяйства, аграрные отношения.

Таб.: 2. Лит.: 8.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток сільських територій залежить від використання новітніх технологій в агровиробництві. Однак, зростання продуктивності праці, збільшення виробництва продукції сільського господарства призводить до зменшення зайнятості місцевого населення. Тому трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасній сільській економіці України, потребують врахування уроків недавньої економічної історії.

Розвиток та створення підсобних підприємств та промислів у сільськогосподарських підприємствах є історично неминучим та економічно закономірним етапом агропромислової інтеграції. Поєднання сільськогосподарського виробництва з промисловим підвищує економічну ефективність господарювання, покращує сезонне використання трудових ресурсів, сприяє створенню додаткових робочих місць на селі, розвитку соціальної інфраструктури, збільшенню виробництва додаткової кількості харчових продуктів, будівельних матеріалів, товарів народного вжитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема підвищення економічної ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств за допомогою диверсифікації виробничої діяльності досліджується В.М. Петровим. Одним із шляхів її вирішення автор вважає організацію підсобного виробництва у господарствах [1]. М.О. Поляруш, Ю.І. Білик, О.В. Гомілко в своєму дослідженні акцентують увагу на сутності управління підсобним виробництвом та можливості його вдосконалення [2]. У дисертаційному дослідженні А. М. Земко аналізується правове становище виробництв і промислів сільськогосподарських підприємств, організаційно-правові заходи по забезпеченню їхньої діяльності. Значну увагу приділено вивченню поняття підсобних виробництв та промислів в історичній ретроспективі [3].

Слід зазначити, що головна увага у дослідженні підсобних виробництв зосередилась на сучасному етапі розвитку сільського господарства України. Недостатньо уваги приділено вивченню проблем і здобутків у розвитку підсобних господарств в умовах суспільно-економічних трансформацій першої половини 90-х років XX ст.

Основу джерельної бази дослідження складають документи відділу з розвитку фермерства та підсобних виробництв управління сільського господарства та продовольства Вінницької області за 1992–1996 роки, які вперше вводяться до наукового обігу.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є вивчення процесу функціонування та розвитку підсобних господарств у сільськогосподарських підприємствах Вінницької області протягом 1991–1995 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба в нормативному регулюванні утворення та функціонування підсобних виробництв виникла ще за часів СРСР. 20 червня 1973 року Рада Міністрів Української РСР ухвалила Постанову №280 «Про заходи по впорядкуванню діяльності підсобних підприємств і промислів у сільському господарстві» Перед міністерствами та відомствами було поставлено завдання забезпечити подальший розвиток в колгоспах, радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах підсобних підприємств та промислів (головним чином по переробці та зберіганню сільськогосподарської продукції, виробництву будівельних матеріалів і товарів народного споживання з місцевої сировини) з тим, щоб вони сприяли більш повному і рівномірному протягом року використанню трудових ресурсів та зміцненню економіки господарств, розвитку виробництва [4].

У березні 1994 року було розроблене та схвалене Всеукраїнською радою КСП (колективних сільськогосподарських підприємств) «Примірне положення про підсобні виробництва та промисли в колективних, державних с/г підприємствах, міжгосподарських організаціях та інших агропромислових формуваннях», яке враховувало соціально-економічні реалії, які склалися протягом перших років незалежності України.

Реформування аграрного сектору, розпочате на початку 90-х років ХХ ст., запровадження ринкових механізмів господарювання відбувалося на тлі загострення кризових явищ в економіці України. Гіперінфляція, стрімке падіння промислового виробництва, руйнація господарських зв'язків між суб'єктами господарювання колишнього СРСР негативним чином вплинули на розвиток сільськогосподарського виробництва. Темпи зниження виробництва валової продукції сільського господарства України протягом 1990–1995 років відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Темпи зниження виробництва валової продукції сільського господарства України протягом 1990-1995 років

Роки	Валова продукція		
	усі категорії господарств	з них	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
1990 рік = 100%			
1991	86,8	82,5	97,0
1992	79,6	69,2	104,4
1993	80,8	68,5	110,0
1994	67,5	54,1	99,2
1995	65,0	49,9	101,0

* Джерело: сформовано автором за джерелом [5, с. 6]

Статистика свідчить про неухильне зменшення продукції, яка вироблялася сільськогосподарськими підприємствами. Однак, зниження виробництва певною мірою пом'якшувалося виробничою активністю господарств населення. Станом на 1 січня 1996 року у особистих підсобних селянських господарствах Вінницької області утримувалося 213 тис. голів великої рогатої худоби (23 % від загальної кількості в області) в тому числі 164,8 тис. корів (45 %), 413,7 тис. голів свиней (46 %), 122,2 штук кролів (99 %), 3,5 млн. штук птиці (66 %), 55,2 тис. бджолосімей.

В господарствах населення в 1995 році було зібрано 99 % обласного валового збору картоплі, 75 % овочів відкритого ґрунту, 36 % кукурудзи на зерно, закуплено 7,9 тис. тонн зерна, 27 тис. тонн м'яса, 35,4 тис. тонн молока та 1,3 млн. штук яєць [6, арк. 1-2]. Не зважаючи на несвоєчасність розрахункових операцій заготівельних організацій та невисокий рівень закупівельних цін значна частка підсобних господарств населення області виробляла товарну продукцію.

Надії високопосадовців на те, що розвиток фермерства, як нової організаційно-правової форми господарювання, головною метою якої є товарне виробництво, допоможе компенсувати падіння виробництва в КСП виявилися марними. Враховуючи потужну законодавчу підтримку фермерського руху (ухвалення Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» та низки підзаконних актів) держава не спромоглася надати необхідну фінансову та матеріальну

підтримку новоствореним господарствам. Тому результати їх господарювання у першій половині 90-х років ХХ ст. залишалися невтішними.

Так, станом на 1 березня 1993 року у Вінницькій області було створено 650 фермерських господарств які розпоряджалися біля 13 тис. га земель, що складало 5% державного земельного запасу. В середньому на одне господарство припадало 19,1 га.

Для їх становлення та розвитку обласне відділення фонду підтримки селянських (фермерських) господарств виступило гарантом перед банками області на суму 251 млн. крб. Завдяки цьому кожен четвертий фермер придбав трактор, кожен одинадцятий – автомобіль, а кожен п'ятдесятый – зерновий комбайн.

В результаті протягом 1992 року фермери продали державі 933 тонни зерна, 4,3 тонни цукрового буряка, 170 тонн м'яса [7, с. 5].

Не були вражаючими та статистично значимими результати діяльності фермерських господарств в 1995 році. 846 господарств розпоряджалися 18,6 тис. га сільськогосподарських угідь. В структурі посівних площ найбільшу питому вагу займали зернові культури – 68 %, технічні – 24 % і тільки 8 % овочеві та кормові культури. В рахунок держзамовлення було продано 3,5 тис. тонн зерна, 380 тонн насіння соняшнику та 211 тонн овочів.

Майже повністю припинилась державна підтримка фермерського руху. В 1996 році Вінницьке відділення державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств могло видати кредит в сумі, еквівалентній вартості 1,5 трактора МТЗ. Тому абсолютна більшість фермерів купувала вживану техніку за рахунок своїх заощаджень [6, арк. 9].

Отже, обмежені можливості державної фінансової підтримки і кредитного забезпечення стримували матеріально-технічне оснащення фермерських господарств, внаслідок чого більшість з них залишалися дрібнотоварними з низькою інтенсивністю виробництва, а 180 господарств з 1991 року припинили свою діяльність [6, арк.1].

Керівництво управління сільського господарства та продовольства Вінницької облдержадміністрації, розпоряджаючись обмеженими фінансовими та матеріальними ресурсами, здатними вплинути на зростання виробництва сільськогосподарської продукції, намагалося стимулювати колективні господарства, багато з яких навіть в умовах «бартеризації» економіки мали необхідні ресурси для утворення та розвитку підсобних виробництв та промислів. До того ж їх замовлення могли підтримати місцевих виробників сільськогосподарської техніки та устаткування.

Так, в інформаційній записці, підготовленій у відділі з розвитку фермерства та підсобних виробництв управління сільського господарства та продовольства, повідомлялося про те, що в 1992 році Калинівським ВО «Харчомаш» виготовлено 150 шт. крупорушки вартістю 500 тис. крб., Могилів-Подільським машинобудівним заводом – 80 вальцевих млинів, з яких в області було залишено лише 18. Було акцентовано увагу на тому що керівники сільськогосподарських підприємств Вінницької області розпочали замовляти цю продукцію лише у другій половині 1992 року. Краснянське об'єднання «Агромаш» виготовляло лісопилні рами, а колгоспом ім. Щорса Піщанського району разом із Київським заводом радіоапаратури було змонтовано устаткування для різки блоків черепашнику [7, арк. 2].

На початку 90-х років ХХ ст. в колгоспах, радгоспах, та міжгосподарських організаціях діяло більше трьох тисяч підсобних виробництв, які поповнювали обласний ринок товарами народного вжитку продовольчої та непродовольчої груп. Зокрема 430 підсобних господарств займалися виробництвом будівельних матеріалів. Діяло 78 цегельних заводів, 10 підприємств з випуску блоків черепашнику, 315 кар'єрів по добуванню нерудних матеріалів. Переробними підприємствами вироблялася мука, крупа, олія, ковбасні вироби, плодоовочеві консерви, мінеральна вода та ін. Середньорічна чисельність працюючих складала 18,6 тис. осіб.

Тільки в 1992 році було введено в дію два консервних цехи, три цегельних заводи, закуплено господарствами 50 крупорушок, 10 олійниць, 18 млинів, 60 лісопилних рам та 3 хлібопекарні [7, арк. 3-4].

Виробництво продукції підсобними господарствами КСП Вінницької області у 1992 році відображено у таблиці 2.

У виступі на колегії обласного сільськогосподарського управління 1 червня 1994 року було відзначено необхідність розвитку підсобних цехів та промислів. Протягом 1993 року в господарствах області було введено в експлуатацію 5 цегельних заводів, 3 цехи з переробки м'яса, 4 з переробки молока, 20 хлібопекарень, 34 крупорушки, 24 олійниці та 28 вальцевих млинів. Заслуговує на увагу аргументація прихильників розвитку підсобних господарств: «Більшість керівників господарств зрозуміли, що підсобні виробництва в цій економічній скруті дають можливість: по-перше постійну зайнятість людей; по-друге – можливість забезпечити

своїх працівників майже всіма продуктами харчування; по-третє – значно скоротити собівартість виробництва продукції за рахунок зменшення транспортних і технологічних витрат; по-четверте – мати товарну продукцію для бартерних операцій і в касі готівку для розрахунків» [8, арк. 6].

Таблиця 2

**Виробництво продукції підсобними господарствами КСП
Вінницької області у 1992 році ***

Найменування продукції	Одиниця виміру	Кількість
борошно	тис. тонн	38,5
крупа	тис. тонн	5,1
олія	тонн	1416
плодоовочеві консерви	млн шт.	24,5
мінеральна вода	млн пляшок	7,4
ковбасні вироби	тонн	3004
вапно	тонн	4,8
цегла керамічна	млн шт.	108,9
блоки черепашнику	млн шт. ум. цегли	12,5
нерудні матеріали	тис. куб. м	155,8

* Джерело: сформовано автором за джерелом [7, арк.4]

Так, в КСП с. П'ятківка Бершадського району, протягом 1992-1993 років було створено 13 підсобних виробництв. Тільки цех з виготовлення кришок для домашньої консервації, де працювало 5 осіб, реалізував за місяць продукції стільки, що виручені за неї кошти покривали місячну зарплату усього господарства. В господарстві с. Н. Ободівка Тростянецького району було побудовано цех з розливу мінеральної води, лінії з виробництву олії, картопляних чіпсів, гірчиці та хрину, хлібопекарню та крупорушку [8, арк. 7].

Розвиток нових форм господарювання потребував від керівників КСП більш раціонального використання підсобних виробництв. В 1994 році будувалося більше 30 цегельних заводів, тоді як використання потужностей уже працюючих 78 цегельних заводів складало лише 84% [8, арк. 8].

Протягом 1993-1995 років в господарствах області намітилась тенденція до збільшення переробки сільськогосподарської продукції при значному зменшенні виробництва товарів промислової групи, будівельних матеріалів, пиломатеріалів, продукції деревообробки, через відсутність сировини, енергоносіїв, пакувальних матеріалів. Так, з введенням в дію в липні 1994 року Кодексу України «Про надра» більшість кар'єрів КСП припинили свою діяльність так як потрібно було переоформити ліцензії на експлуатацію родовищ корисних копалин [8, арк. 13].

Монополія державних підприємств на переробку сільськогосподарської продукції, низький рівень закупівельних цін, несвоєчасність розрахунків з товаровиробниками та відсутність держзамовлення змушувало колективні господарства нарощувати потужності власної переробки. Однак, у всіх звітах про результати діяльності підсобних господарств КСП Вінницької області за 1992-1996 роки число діючих підприємств залишалося на рівні більш чим трьох тисяч з кількістю працюючих 16-18 тис. осіб, що свідчить про стагнацію а не про поступальний розвиток.

Висновки: Розвиток підсобних господарств в КСП Вінниччини протягом першої половини 90-х років ХХ ст. відбувався на тлі зниження виробництва сільськогосподарської продукції. Підсобні господарства населення частково заміщали зниження обсягів виробництва сільськогосподарських підприємств області. Фермерські господарства практично не отримували фінансової допомоги від державних структур та залишалися дрібнотоварними з низькою інтенсивністю виробництва. В цих умовах підсобні виробництва та промисли виконували крім традиційних, загальновідомих функцій, ще й особливі, характерні для періоду економічної кризи 90-х років, а саме: створювали необхідні товарні запаси для бартерних операцій господарств в умовах гіперінфляції та забезпечували своїх працівників майже всіма харчовими продуктами та деякими промисловими товарами.

Список використаних джерел

1. Петров В. М. Диверсифікація виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Економічні науки.* 2018. №1. С. 41–53.

2. Поляруш М.О., Білик Ю. І., Гомілко О. В. Управлінські засади розвитку підсобного виробництва в сільськогосподарському підприємстві. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету,* 2013. Вип. 21. С. 189–194.

3. Земко А.М. Правове забезпечення організації підсобних виробництв і промислів сільськогосподарських підприємств: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Харків. нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. 2003. 188 с.
4. Про заходи по впорядкуванню діяльності підсобних підприємств і промислів у сільському господарстві. Постанова Ради міністрів УРСР від 20 червня 1973 р. № 280 / URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/kp730280>.
5. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.). Статистичний збірник. 1990-2010. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. 48 с.
6. Довідки про стан розвитку фермерства в області за 1996–1998 роки. (Держ. архів Вінницької області). Ф.6191. Оп.1. Спр.504. 17 арк.
7. Документи з питань розвитку фермерства та підсобного виробництва у сільському господарстві області за 1993 рік.(Інформації, довідки, таблиці). (Держ. архів Вінницької області). Ф.6191. Оп.1. Спр.423. 17 арк.
8. Документи з питань діяльності підсобних підприємств та фермерських і особистих господарств громадян за 1994-1995 роки (Довідки, інформації, виступи). (Держ. архів Вінницької області). Ф.6191.Оп.1. Спр.449. 41 арк.

References

1. Petrov, V.M. (2018) Dyversyfikatsiia vyrobnychoi diialnosti silskohospodarskykh pidpryemstv. [Diversification of production activities of agricultural enterprises]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva. Ekonomichni nauky. Kharkiv, №1. S. 41-53. [in Ukrainian].
2. Poliarush, M. O., Bilyk, Yu. I. & Homilko, O. V. (2013) Upravlinski zasady rozvytku pidsobnoho vyrobnytstva v silskohospodarskomu pidpryemstvi. [Management principles of development of subsidiary enterprises and crafts in an agricultural enterprises]. Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnogo ahrarno-tekhnichnoho universytetu, Vyp. 21. S.189-194. [in Ukrainian].
3. Zemko, A. M. (2003) Pravove zabezpechennia orhanizatsii pidsobnykh vyrobnytstv i promysliv silskohospodarskykh pidpryemstv: [Legal support of the organization of subsidiary enterprises and crafts of agricultural enterprises] dys.... kand. yuryd. nauk : 12.00.06. Kharkiv, 188. [in Ukrainian].
4. Pro zakhody po vporядkuvannu diyal'nosti pidsobnykh pidpryemstv i promysliv u sil's'komu hospodarstvi. Postanova Rady ministriv URSR vid 20 chervnya 1973 r. [On measures to streamline the activities of subsidiary enterprises and industries in agriculture. Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR of June 20, 1973] / URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/kp730280>.
5. Valova produktsiia silskoho hospodarstva Ukrainy (u postiinykh tsinakh 2010 r.). Statystychnyi zbirnyk. 1990-2010. [Gross agricultural output of Ukraine (at constant prices in 2010). Statistical publication]. 1990-2010. Kyiv: DP «Informatsiino-analitychne ahentstvo», 2012. 48 [in Ukrainian].
6. Dovidky pro stan rozvytku fermerstva v oblasti za 1996-1998 roky. [Statements on the state of development of farming in the region for 1996-1998]. (Derzh. arkhiv Vinnytskoi oblasti). F.6191. Op.1. Spr.504. 17. [in Ukrainian].
7. Dokumenty z pytan rozvytku fermerstva ta pidsobnoho vyrobnytstva u silskomu hospodarstvi oblasti za 1993 rik.(Informatsii, dovidky, tablytsi) [Documents on development of farming and subsidiary enterprises in the region's agriculture for 1993]. (Derzh. arkhiv Vinnytskoi oblasti). F.6191. Op.1. Spr.423. 17 [in Ukrainian].
8. Dokumenty z pytan diialnosti pidsobnykh pidpryemstv ta fermerskykh i osobystykh hospodarstv hromadian za 1994-1995 roky (Dovidky, informatsii, vystupy) [Documents on the activities of subsidiary enterprises and farmers' and private households of citizens for 1994-1995]. (Derzh. arkhiv Vinnytskoi oblasti). F.6191.Op.1. Spr.449. 41 [in Ukrainian].

Інформація про автора

ЛЕВЧУК Костянтин Іванович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету, (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна 3, e-mail: ki_levchuk@i.ua)

LEVCHUK Kostyantyn, Doctor of History, Professor, Head of Department of the History of Ukraine and philosophy, Vinnytsia National Agrarian University (21008, Vinnytsia, 3, Sonyachna str, e-mail: ki_levchuk@i.ua)

ЛЕВЧУК Константин Иванович, доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Украины и философии, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Солнечная 3, e-mail: ki_levchuk@i.ua)

